

MARTYNAS LIUDVIKAS RĖZA – LIETUVIŲ RAŠTIJOS IR RAŠTO KULTŪROS PUOSELĖTOJAS KARALIAUČIAUS UNIVERSITETE

Martynas Liudvikas Rėza – įvairialypė asmenybė, jo darbai ir nuopelnai dar nėra iki galo atskleisti ir įvertinti. Sovietmečiu suformuotas stereotipas, kad Rėza – vargšas našlaitis, užpustyto kaimo lietuvis, gavęs universitetinį išsilavinimą, nors iš esmės yra teisingas, bet šių dienų suvokimu per siauras, nes į jo gyvenimą ir darbus reikia žvelgti platesniame kontekste. Įprasta Rėzos veiklos apžvalga, iškeliant jo vien kaip leidėjo nuopelnus, neatspindi šio kultūros puoselėtojo veiklos visumos.

Lietuvių literatūrai, kultūrai ir tautinės savimonės ugdymui neabejotinai reikšmingiausia yra būtent ši Rėzos veiklos sritis – lietuvių liaudies dainų ir Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas. Rėza pirmasis pradėjo sistemingai rinkti liaudies dainas, į šį darbą įtraukęs įvairių visuomenės sluoksnių atstovus, pats rašė pirmuosius analitinius liaudies dainų tyrinėjimus, o jo triūsą vainikavo Karaliaučiuje išspausdintas lietuvių liaudies dainų rinkinys¹ su išsamia moksline studija. Šio rinkinio dainos, patyrusios įvairių transformacijų, ir šiandien skamba bei yra mėgstamos. Taip pat pelnytai Rėza vertinamas kaip K. Donelaičio *Metų* (su paties vertimu į vokiečių kalbą)² ir K. Donelaičio pasakėčių (kartu su Ezopo, Ch. F. Gellerto (Gelerto) pasakėčių vertimais)³ publikuotojas. Jis „atrado“ ir „padovanojo“ mums Donelaitį. Tai nebuvo atsitiktinumai. Rėza ilgus metus ieškojo lietuviškų rankraščių ir juos kaupė, greičiausiai ketindamas visus paskelbti. Spėjama, kad būtent Rėza publikavo ir pirmąjį originalų lietuvišką pasaulietinį grožinį kūrinį – Kristijono Gotlybo Milkaus istorinę poemą *Pilkainis*⁴.

Tačiau negalima pamiršti, kad Rėza pirmiausia buvo dvasininkas ir pedagogas, filologas⁵, religinių raštų redaktorius ir vertėjas⁶, publicistas⁷, istorikas⁸, pagaliau poetas⁹. Iki šiol turime vienintelį išsamų

¹ *Dainos oder Litthauische Volkslieder* gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Dr. d. Theol. und Phil., ordentl. Professor d. Theol. und Dir. des Litthauischen Seminars auf d. Universität zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte. Königsberg, 1825, 362 p. + gaidų Nr. 1–7.

² *Das Jahr* in vier Gesängen, ein ländliches Epos aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus, in gleichem Versmass ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. D. Theol. Königsberg, 1818, XXI + 1 62 p.

³ *Aisopas arba Pasakos* iš Grykonu kalbos pergulditos per D. L. J. Rhesa. Su pridėjimu keliu nauju Pasakų. Karaliaučius, 1824, VIII + 73 p.

⁴ D. Kaunas. *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 358–359.

⁵ *Geschichte der litthauischen Bibel*, ein Beitrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker. Von D. L. J. Rhesa, Professor der Theologie und Prediger. Königsberg, 1816, VIII + 60 p.; Philologisch-kritische Anmerkungen zur litthauischen Bibel als Erläuterungen zu der bei der neuen Ausgabe veranstalteten Umarbeitungen des litthauischen Textes von D. L. J. Rhesa, Professor der Theologie und Prediger. Königsberg, 1816, 78 p.; Philologisch-kritische Anmerkungen zur Litthauischen Bibel von L. J. Rhesa, der heil. Schrift Doctor und der Theologie öffentl. Ordentl. Professor auf der Universität Königsberg. Zweiter Theil. Königsberg, 1824, [III] + 116 p.

⁶ *Biblia, tai esti: Wissas Szwentas Rasztas Seno ir Naujo Testamento* [...] Nu keliu Mokytoju Lietuwoj' Lietuwiszkay perstattytas, Dabar isz naujo perweizdetas ir treczą Kartą iszspaustas. Karaliaučius, 1816, XV + 1520 + 384 p.; *Biblia, tai esti: Wissas Szwentas Rasztas Seno ir Naujo Testamento, Lietuwiszkay perstattytas, isz naujo perweizdetas ir ketwirta kartą iszspaustas*. Tilžė, 1824, XIII + 1304 + 336 p.

⁷ *Nachrichten und Bemerkungen aus den Feldzügen des Jahres 1813 und 1814*, aus dem Tagebuche eines Feldgeistlichen in dem Preussischen Heere. Nebst einer Beschreibung der Schlachten, von welchen der Verfasser Augenzeuge war. Berlin, 1814, VI + 282 p. Knyga išėjo be autoriaus pavardės.

⁸ *Geschichte und Verfaßung* des litthauischen Seminars auf der Universität zu Königsberg, 1811. (Išversta ir publikuota iš rankraščio 2003); *Kurzgefasste Nachrichten* von allen Seit 1775 an den evangelischen Kirchen in Ostpreussen angestellten Predigern als Fortsetzung der Arnoldschen Presbyterologie auf Veranstaltung des Königlichen Consistoriums herausgegeben von Dr. Ludwig Rhesa, Königl. Consistorialrathe, erstem ord. Prof. der Theologie auf der Königsberger Universität und Senior der theol. Facultät. Königsberg, 1834, VIII 4–

Rėzos biografijos ir kūrybos tyrimą – tai Albino Jovaišo monografija *Liudvikas Rėza*¹⁰. Knygoje pateikti duomenys yra patikimi, juos patvirtina ir naujai atskleisti šaltiniai. Šis veikalas – reikšminga mokslinė studija, paremta ilgamečiais autoriaus tyrimais ir praturtinta archyvų duomenimis. Apie politinę, kultūrinę, akademinę Rėzos gyvenamojo meto aplinką yra rašęs Leonas Gineitis¹¹.

Minėtųjų ir kitų autorių tyrimus iki pat pastarųjų dešimtmečių ribojo šaltinių stygius, o tirti užsienyje esančius archyvus beveik nebuvo galimybių. Pagaliau, apie juos sužinota tik prieš gerą dešimtmetį¹².

Vartant beveik netyrinėtus XIX a. pirmosios pusės Karaliaučiaus universiteto archyvinius dokumentus, žvilgsnis ne kartą stabteli ties pažįstama pavarde – Martin Ludwig Rhesa. Tris dešimtis metų Rėza būsimiesiems sielovadininkams bei mokytojams dėstė teologijos ir senųjų kalbų kursą, ne kartą buvo išrinktas universiteto prorektoriumi (rektoriumi titulavosi pats karalius), Teologijos fakulteto dekanu, buvo universiteto senato narys, Bažnytinės konsistorijos tarybos narys, parašė lotyniškų teologinių ir filosofinių traktatų. Rėzos indėlis į Rytų Prūsijos mokslą ir kultūrą yra neabejotinai reikšmingas, tačiau mus domina lietuviškasis jo akademinės veiklos aspektas.

Kaip žinoma, Rėza užaugo lietuviškoje-kuršiškoje aplinkoje, gavo vokišką akademinį išsilavinimą ir auklėjimą, jam nestigo prūsijiečio patriotizmo, tačiau autobiografijoje save vadino kilusiu „iš lietuvių giminės“, o didysis jo gyvenimo rūpestis buvo tarnauti lietuvių tautai (*Nation*). Dėl Rėzos tautybės (kaip ir kitų žinomų raštijos veikėjų, tradiciškai laikomų lietuviais – Pilypo ir Povilo Ruigijų, Teofilio Gotlybo ir Jono Šulcų ir kt.) – vienos nuomonės nėra. Sąvoka *lietuvis* Prūsų Lietuvoje XIX amžiuje tradiciškai dar buvo gana plati, *lietuvis* buvo vadinami gerai šią kalbą mokėję arba iš lietuviškų apskričių kilę asmenys, tad vengdami tikslaus apibūdinimo vadinkime Rėzą „prūsų lietuviu“. Taigi jis buvo vienintelis tokį aukštą akademinį ir bažnytinį rangą pasiekęs prūsų lietuvis. Ne tik ano meto Prūsų Lietuvoje, bet ir užsienio akademinuose sluoksniuose jis buvo laikomas žymiausiu baltistu. Lituanistiniai rūpesčiai suvedė Rėzą su žymiais to meto vokiečiais (Wilhelmu von Humboldtu, Johanu Wilhelmu von Goethe (Gėte), Abraomu Jakabu Penzeliu, Johanu Georgu Scheffneriu (Šefneriu)), rusų filologu Piotru Preisu, Didžiosios Lietuvos mokslo ir kultūros atstovais (Jurgiu von Plateliu, Simonu Stanevičiumi, Ernestu Grodeku).

Šiame straipsnyje, remdamiesi neseniai ištyrinėtais kai kuriais archyviniais šaltiniais, saugomais Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros paveldo archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz zu Berlin, toliau – GStA PK) ir Olsztyno valstybiniame archyve (Archivum Panstwowe w Olsztynie, toliau – APO), atskleisime vieną siaurą, tačiau lietuvių kultūrai itin reikšmingą Rėzos pedagoginės veiklos aspektą – darbą Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro vadovu. Iki šiol tai liudijo tik jo paties nuorodos kai kurių leidinių antraštėse, lietuviškas eilėraščių seminaro šimtmečio jubiliejui bei užuominos vokiečių ir lietuvių istoriografų darbuose.

Karaliaučiaus Lietuvių kalbos seminaras – pirmoji pasaulyje akademinė lietuvių kalbos mokymo ir studijų institucija. Jo egzistavimo faktas lietuvių literatūros istorikams buvo žinomas, tačiau kalbant apie

204 p.; *Kurzgefasste Nachrichten* von allen seit der Reformation an den evangelischen Kirchen in Westpreussen angestellten Predigern auf Veranstaltung des Königlichen Consistoriums herausgegeben von Dr. Ludwig Rhesa [...]. Königsberg, 1834, VIII + 292 p.

⁹ *Prutena, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen*, von L. Rhesa. Königsberg, 1809, 179 p.; *Prutena, oder vaterländische Lieder und Dichtungen* von D. L. Rhesa. Zweiter Theil. Königsberg, 1825, 164 p.

¹⁰ A. Jovaišas. *Liudvikas Rėza*. Vilnius: Vaga, 1969.

¹¹ L. Gineitis. *Prūsiskasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Senosios literatūros studijos. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius: Pradai, 1995.

¹² D. Kaunas. Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. *Metai*, 1993, Nr. 8/9, Nr. 10, p. 128–137; D. Bogdan. Das Polnische und das Litauische Seminar an der Königsberger Universität vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. *Nordost-Archiv, Zeitschrift für Regionalgeschichte*. Neue Folge: Lüneburg, 1994, Bd. 3, H. 2, P. 393–425; Ch. Schüler, Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz. *Nordost-Archiv, Zdschrift für Regionalgeschichte*, 1994, Bd. 3, H. 2, P. 375–392.

jį išsamiau tekdavo tenkintis hipotezėmis ir spėlionėmis. Todėl iš pradžių trumpai apibūdinsime šią mokymo įstaigą, remdamiesi naujai atskleistais faktais¹³.

XVIII a. pradžioje per Didįjį marą, ypač nuožmiai siautėjusį Mažojoje Lietuvoje, mirė daug kunigų. Lietuviai ir po epidemijos bei ją lydėjusių negandų sudarė didelę karalystės gyventojų dalį, tačiau jų religinis švietimas bei dvasinis aptarnavimas buvo kritiškos būklės, ir tai atsitiko kaip tik tada, kai tikintiesiems itin reikėjo paguodos ir Dievo žodžio. Prūsijos karalius Friedrichas Vilhelmas I 1718 m. birželio 27 d. karališkuoju reskriptu pavedė dviejų Prūsijos universitetų profesoriams – Henrichui Lyzijui Karaliaučiuje ir Hermanui Augustui Frankei (Frankei) Halėje – parengti projektą ir kuo skubiau bei efektyviau išspręsti lietuvių kalbą mokančių kunigų rengimo problemą¹⁴. Nutarta Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultete įsteigti Lietuvių kalbos seminarą (beje, tai pirmasis seminaras šioje akademijoje, vėliau jų įsteigta apie 10). Pirmuoju inspektoriumi paskirtas Lyzijas. Pirmoji klausytojų grupė suformuota iš tuometinių Teologijos fakulteto studentų vokiečių. Seminaristams suteiktos lengvatos –3 metus mokama specialioji stipendija, skiriamas bendrabutis ir nemokami pietūs¹⁵. Reikalavimai buvo minimalūs, atitinkantys praktinius poreikius – išmokyti sakyti lietuviškus pamokslus ir lietuviškai katekizuoti. Tad pirmieji vadovėliai, be gramatikų ir žodynų, buvo lietuviškos religinės knygos. Apie išsamesnes kalbos studijas, suprantama, nebuvo nė minties. Paskaitos vykdavo po valandą du kartus per savaitę. XVIII a. seminaro inspektorais buvo žinomi Rytų Prūsijos bažnytinio ir akademinio gyvenimo veikėjai – Henrichas Lyzijas, Johanas Jakobas Kvantas, Danielius Heinrichas Arnoldtas, Teodoras Kristupas Liliethalis, Francas Albertas Šulcas ir kt.¹⁶ Inspektoriai patys nemokėjo lietuvių kalbos (išskyrus galbūt Kvantą), jos mokė aukštesniųjų kursų teologijos studentai, vadinamieji docentai. Beveik visi žymiausi lietuvių raštijos darbuotojai, pradėdant XVIII a. antruoju dešimtmečiu, yra šio seminaro auklėtiniai. Čia lietuvių kalbą tobulino Adomas Frydrichas Šimelpfenigis jaun., Adomas Heinrichas Pilgrimas, Kristijonas Donelaitis, Kristijonas Gotlybas Milkus, Gotfrydas Ostermejeris, būsimieji filologai Maksimilijus J. A. Felkelis, Erdmanas Julijus Šykopas, Jonas Pipiras, Aleksandras Kuršaitis ir kt. Lietuvių kalbos mokė Petras Gotlybas Milkus ir trys jo sūnūs, Dovydas Zudnochowijus, Povilas Frydrichas Ruigys, Zygfrydas Ostermejeris, Karlas Gothardas Keberis. XIX a. išvakarėse seminaro docentu buvo paskirtas teologijos studentas Rėza. Jo lietuvių kalbos žinias (raštu į lietuvių kalbą išverstą Dovydo psalmę) tikrino jau į devintą dešimtį kopiantis naujos lietuviškos gramatikos autorius Gotfrydas Ostermejeris¹⁷.

XIX a. pradžioje seminaro lygis smuko, nebuvo tinkamų vadovų ir kvalifikuotų docentų, varžė vadovėlių stygius. Kilus vieningos Vokietijos su viena kalba ir kultūra idėjai, perdalijant lėšas kitiems fakultetams, pradėta svarstyti, ar šis seminaras dar reikalingas. Veikiausiai jis būtų buvęs uždarytas apie 1809 metus. Iniciatyvos ėmėsi 33 metų lietuvių pamokslininkas ir Teologijos fakulteto privatdocentas Martynas Liudvikas Rėza. Archyvuose rasti du beveik tą pačią dieną (1809 m. kovo ir 20 ir 22) rašyti panašaus turinio laišakai. Vienas nusiųstas į Berlyną Švietimo reikalų ministerijai¹⁸, o kitas įteiktas vietinei

¹³ Išsamiau apie seminarą žr. L. Citavičiūtė. Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras: istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai. *Senosios literatūros studijos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

¹⁴ APO: 1646 / 851, lap. 232–235.

¹⁵ *Polnische und Littauische Seminare 1718–1729*. APO: 1646 / 452, lap. 2.

¹⁶ L. Rhesa. *Geschichte und Verfassung des litthauischen Seminariums auf der Universität zu Königsberg*, 1811. APO: 1647 / 57, lap. 53–75. Rankraščio transkripciją ir vertimą su komentarais žr. *Martynas Liudvikas Rėza. Lietuvių kalbos seminaro istorija*. Parengė L. Citavičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003.

¹⁷ Apie tai išsamiau žr. L. Citavičiūtė. Gotfrydo Ostermejerio taisyta Liudviko Rėzos į lietuvių kalbą versta Dovydo psalmė. *Keturi Gotfrydo Ostermejerio rankraščiai (Historiae Lituaniae fontes minores)*. Parengė V. Gerulaitienė. Vilnius, 2000, p. 21–25.

¹⁸ GStA PK: I HA, Rep. 76, Nr. 907, Vol. I, lap. 2–3.

Prūsijos valdžiai Karaliaučiuje¹⁹. Juose pripažįstama, kad seminaras dirba neefektyviai, tačiau išeitis esanti ne uždaryti šią instituciją, o iš esmės reformuoti. *Tik taip, – teigė jis, – bus patenkintas tautos (Nation) gimtosios kalbos poreikis. Vadovauti seminarui ir dėstyti jame pasisiūlė pats: Kadangi aš pats moku kalbą, esu vyriausybės paskirtas lietuvių pamokslininku, siūlau savo kandidatūrą.*

Rėzos iniciatyvą palaikė tuometinis Prūsijos švietimo ministras W. von Humboldtas, laiške universiteto kuratorijai prirašęs keletą eilučių asmeniškai Rėzai. Ministras žadėjo paremti jo ketinimus ir pasiūlė organizuoti seminaro veiklą²⁰. Sulaukęs paramos, Rėza atsisakė pamokslininko pareigų, pasilikdamas teisę sakyti pamokslus tik sekmadieniais, ir paprašė suteikti jam profesūrą universitete.

1810 m. sausio 6 d. karalius pasirašė įsakymą, skiriantį Rėzą ekstraordinariniu teologijos profesoriumi ir Lietuvių kalbos seminaro specialiuoju, t. y. dėstančiuoju, vadovu²¹. Rėzos iniciatyva vėl buvo suformuoti du skyriai, antrajame, arba pradedančiųjų, pagal vadovo parengtą programą mokyta gramatikos pagrindų ir žodinio bei rašto vertimo pradmenų, o pirmajame, arba pažengusiųjų, atliekamos sudėtingesnės individualios pratybos. Žemesniajame skyriuje dėstė gerai lietuvių kalbą mokėję teologijos studentai, jie patys lankė profesoriaus paskaitas aukštesniajame skyriuje. Rėza suformavo seminaro biblioteką, kurioje iki tol būta vos keleto lietuviškų knygų, buvo įsigyta papildomų Milkaus gramatikos ir žodyno egzempliorių, naujausių religinių raštų vertimų į lietuvių kalbą ir lietuviškų pasaulietinių knygų. Kaip žinoma, originalių lietuviškų knygų XIX a. pradžioje dar nebuvo, lietuvių kalbos mokymui naudota pirmoji lietuviška istorijos knyga – Kristupo Danieliaus Hassensteino (Hasenšteino) iš vokiečių kalbos išversti *Nusidavimai švento kariavimo* (1814). Taigi Rėza jau iš pat pradžių neapsiribojo religinės kalbos mokymu, jo užmojai buvo kur kas platesni – išsamesnės lietuvių kalbos ir literatūros studijos. Vėliau jis įtraukė į mokymo programą savo paties išleistas K. Donelaičio pasakėčias, o paskui ir *Metus*, nuo 1825 m. skaitė kursą apie lietuvių liaudies dainas. Dėl pasaulietinio turinio knygų naudojimo ir dėmesio mokslinėms kalbos studijoms jis ne kartą buvo įspėtas universiteto vadovybės ir kuratorijos.

Rėzos vadovavimo laikotarpiu labai išaugo seminaro klausytojų skaičius. Pagal statutą jų turėjo būti apie 12, o Rėzos seminarą lankė dvigubai daugiau klausytojų. Vadovo iniciatyva seminarą lankyti buvo leista ir laisviesiems klausytojams: atsirado tokių, kurie iš kitų fakultetų perėjo studijuoti teologiją, pratybas lankė ir jau baigę studijas norintys pasitobulinti kunigai, įsteigtas trečiasis, aukščiausiasis, skyrius, kuriame Rėza dėstė be jokio papildomo atlyginimo.

Vadovas atkakliai siekė dviejų tikslų – išrūpinti nuolatinį etatą lietuvių kalbos dėstytojui, akademinį išsilavinimą turinčiam asmeniui, ir atnaujinti lietuvių kalbos mokymą Tilžės gimnazijoje, kad universitete nebereikėtų gaišti laiko mokant kalbos pradmenų. Deja, tai tapo realybe tik po Rėzos mirties.

Profesorius stengėsi, kad apie seminarą būtų kuo plačiau žinoma. 1823 m. jis surengė iškilmingą seminaro šimtmečio jubiliejų. Tai buvo nekalta diplomatinė gudrybė. Rėza puikiai žinojo, kad seminaras įsteigtas 1718 metais, tai matyti iš archyvuose rastos jo paties parašytos Lietuvių kalbos seminaro istorijos apžvalgos²², tačiau 1723 metai nebuvo atsitiktinė data. Tais metais seminaro priežiūrą perėmęs Kvantas parengė pirmąjį statutą. Apie viešas jubiliejines iškilmes, vykusias Albertinos Didžiojoje auditorijoje, rašė Vokietijos laikraščiai, tai tapo savotiška seminaro reklama išprususiai visuomenės daliai. Šia proga Rėza perskaitė savo paties hegzametro parašytą eilėraštį. Tai vienas iš nedaugelio jo lietuviškų kūrybinių bandymų. Kol kas žinomas tik šis ir 1816 m. sukurtas lietuviškas eilėraštis, skirtas sąjungininkų pergalei

¹⁹ APO: 1646 / 854, lap. 24–27.

²⁰ GStA PK: I HA, Rep. 76, Nr. 907, Vol. I, lap. 10.

²¹ APO: 1646 /667, lap. 2.

²² Žr. 16 išn.

prieš Napoleoną. Seminarui skirtas eilėraštis prasideda žodžiais *Šimtus jau metus saulelė tekėjo ir leidos...* Ar neišgirstame čia Donelaičio aido? Išlikęs rankraščio originalas saugomas Mokslų akademijos bibliotekoje Vilniuje. Garsas apie seminarą pasiekė Didžiąją Lietuvą, kur buvo bandyta įsteigti analogišką centrą Vilniaus universitete, dėstytojus ketinta kviešti iš Karaliaučiaus²³. Deja, caro valdžia nedavė leidimo. Mokytis lietuvių kalbos į Karaliaučių atvykdavo Didžiosios Lietuvos reformatai.

Rėza vadovavo seminarui ir jame dėstė beveik be pertraukos, išskyrus tą metą, kai būdamas karo kapelionu lydėjo prūsų armiją. Tada keletą mėnesių pavadavo Karaliaučiaus pamokslininkas Samuelis Teodoras Cipelis²⁴.

Rėza buvo vienintelis profesorius Karaliaučiaus universitete puikiai mokėjęs lietuvių kalbą, per 30 darbo metų išugdęs ne vieną būsimųjų lietuvių raštijos veikėjų, tautosakos propaguotojų ir rinkėjų kartą²⁵. Tarp jo auklėtinių buvo du G. Ostermejerio anūakai. Karlas Heinrichas Ostermejeris (lietuviškų religinių raštų rengėjas) ir Zygfrydas Gustavas Ostermejeris (tautosakos rinkėjas, giesmių vertėjas), taip pat Karlas Eduardas Cygleris (leksikografas, vienas iš Tilžės Lietuvių literatūrinės draugijos steigėjų), Karlas Vilhelmas Augustas Cipelis (filologas), Rudolfas Andreasas Cipelis (periodinės spaudos darbuotojas, leksikografas, vertėjas), Karlas Vilhelmas Oto Glogau (lietuviškų mokyklinių vadovėlių autorius), Karlas Augustas Jordanas (etnografas, istorikas, filologas, komisijos lietuvių kalbos žodynui rengti iniciatorius), Julius Karpovicas (religinių raštų korektorius), Frydrichas Malkvicas (istorikas, žodynininkas) ir kt. Vienas mylimiausių Rėzos mokinių buvo Frydrichas Kuršaitis.

Augantis seminaro populiarumas, akivaizdus veržimasis iš teologinių rėmų kėlė nepasitenkinimą vadovybei. Bandyta atleisti Rėzą iš vadovo pareigų, o Lietuvių kalbos seminarą sujungti su kuriu Teologijos seminaru. Prasidėjo tikrinimai ir komisijos. Konsistorijos tarėjas Liudvikas Augustas Kaehleris vizitacijos ataskaitoje rašė: *Seminaro tikslas – teikti būtinausių kalbos ir gramatikos žinių, reikalingų praktinei dvasininkų veiklai, tačiau jokių būdu ne patiems tobulinti kalbą, kuri po 50 metų vargu ar bebūs vartojama; čia nereikėtų rengti mokslinių traktatų; pamokslininkas turi galvoti vokiškai, o tautinės ambicijos (National-Eitel) turi išnykti*²⁶. Nors Rėzai pavyko įtikinti vadovybę, kad seminaras dar reikalingas religiniam lietuvių švietimui, jam ir dar keletui profesorių buvo pavesta parengti naują seminaro statutą. Juo buvo panaikintas aukštesnysis skyrius, o profesoriui uždrausta įdarbinti pagalbininkus. Daug jėgų iš Rėzos pareikalavo ir trečiojo seminaro statuto projekto rengimas. Šis dokumentas dar griežčiau reglamentavo jo veiklą. Iš archyvinių šaltinių matyti, kaip kuratorijoje redaguotas šis projektas: vietoje *lietuvių tautybės* siūloma rašyti *kilę iš lietuviškų vietovių*, išbraukti žodžius *mokslinės paskaitos* ir pan.²⁷ Alinantis darbas pakirto profesoriaus sveikatą (reikia atsiminti ir kitus daugybę laiko ir energijos atėmusius Rėzos triūsus). Jis mirė 1840 m. rugpjūčio 30 d., eidamas 65 metus. Testamentu turtą paliko savo vardu pavadinto studentų bendrabučio (*Rhesanium*) įsteigimui ir išlaikymui²⁸.

²³ V. Žulys. Senasis universitetas ir lietuvių kalba. *Mūsų kalba*, 1978, Nr. 6, p. 36–38.

²⁴ APO: 1647/57, lap. 107–109.

²⁵ Seminaro klausytojų sąrašai buvo pridedami prie metinių vadovo ataskaitų kuratorijai: GStA PK: I HA, Rep. 76, Nr. 907, Vol. I; I HA, Rep. 76, Nr. 908, Vol. II.

²⁶ GStA PK: I HA, Rep. 76, Nr. 908, Vol. II, lap. 47.

²⁷ APO: 1647 / 57, lap. 380–382.

²⁸ APO: 1647 / 199, lap. 63.

Ilgą laiką vertinant Rėzos mokslinę ir kūrybinę veiklą buvo pastebima ryški takoskyra tarp lietuvių ir vokiečių kalba publikuotų jo darbų. Tiesa, pastaraisiais metais išverstas jo *Kapeliono dienoraštis*²⁹, iš rankraščio publikuota *Lietuvių kalbos seminaro istorija*³⁰, yra paskelbta keletas į lietuvių kalbą išverstų vokiškų eilėraščių³¹. Iki šiol dar neturime Rėzos *Raštų* rinkinio. Tokį keliatomį leidinį planuoja parengti Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas Vilniuje. Jį rengiant reikėtų surinkti ne tik žinomus publikuotus, bet ir mažiau žinomus nepublikuotus šaltinius. Todėl būtų sveikintinos visų Rėzos tyrėjų sutelktos pastangos.

Martynas Liudvikas Rėza: Epochų atspindžiai, sudarė Nijolė Stakauskaitė ir Silva Pocytė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2007, p. 34–44.

²⁹ *Liudvikas Rėza. Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio*. Išvertė R. Šaltenis, parengė D. Pociūtė. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (Ser. „Ištakos“). 2000.

³⁰ Žr. 16 išn.

³¹ Visai neseniai išleistas poetinis L. Rėzos eilėraščių rinkinys *Prutena* vertimas į rusų kalbą: Ludwig Rhesa, Людвиг Реза. *Prutena*, Пруссия. Калининград: Кладезь, 2005.